

Márkus Ferenc

Emlékfáklyák csillaghullásnak idejéből

Sokáig azt gondoltam, hogy a történelem úgy fogja körül az embert – az egyes embert is –, mint tenger a szigetet. A mindenkori mából visszaemlékezve 1956-ra, már tudom, hogy a történelem nem emberen kívüli, érintőlegesen áramló víztömeg, hanem az ember bensejében, belül meglévő, óceán nagyságú időbeliség.

Éppen ezért az iménti fejtegetés arra készlet, hogy a történelem szó mellett az időbeliség színonimáját, a történetiséget is emlegetsem. Anélkül, hogy jelentésének részletezésébe belebocsátkoznék. Ugyanis, amit elmondani szándékozom, az csakis ebben az utóbbi fogalomban képes teljessé válni.

A bonyolultságot kerülve, maradok a történelem közismert jelentése mellett.

A történelem tárgya a múlt jelentős személyeinek, eseményeinek, eszmeáramlatainak megőrzése; az emberi tevékenységek egymástánjának elbeszélése, ahogy szemtanúk értelmezése által számunkra rekonstruálhatóvá válik.

A fogalom értelmezése – persze – ennél összetettebb és pontosabb. Emlékezésemben azonban csak kiindulásul használom. A személyesség nem feltétlenül követeli meg a hivatásos történetmondás objektivitását.

Tanulmányok, értekezések, emlékiratok, levelek, filmek, drámák, regények, elbeszélések, versek, rádiós és tévés dokumentumok, interjúk megszámlálhatatlan sokasága említette és emlegeti most is történelmi hűséggel 1956. október 23-tól november 4-ig és még tovább 20. századi forradalmunk és szabadságharcunk megörökítésre méltó napjait, óráit.

Ám én nem ezekre emlékezem most, hanem csak azokra a történetekre, amelyeknek szemtanúja, esetleg személyes résztvevője, érintettje lehettem.

Két helyszínen éltem ezekben a napokban: Nagykanizsán és Budapesten. Valamint azon az úton, vasúton, amely a két várost összeköti.

Az események szereplői közül csupán néhányat sorolok föl, akik 60 év múltával hívás nélkül előlépnek tudatom, tudatalattim panteonjából.

Ők kisebb számban tanárok; közöttük én is második éves gyakorló tanár voltam ekkor Nagykanizsán: Alaksza Ambrus, Béli József, Gőgös Ferenc igazgató, Harkány László, Hulesch Béla, Karakas Gábor, Pálos László, Rimay Béla, Solti Jenő.

Nagyobb számban diákok. Két intézmény tanulója, lakója: 1. Irányi Dániel Gimnázium, 2. Zrínyi Miklós Fiúkollégium. Az utóbbi valamennyi nagykanizsai középiskola nem helybeli, nem bejáró fiútanulójának

adott otthont. Közöttük volt néhány kínai és koreai diák is. Az eseményekben játszott szerepük és bátorságuk okán kiemelkedett közülük a gimnázium III., majd IV.A osztálya. Krónikájuk („Csitt”), ’56-os szerepük és annak következményei miatt legendává nemesedtek, amit vizsgálati fogságban töltött idejük, majd az iskolából való kizárásuk meg is szentelt.

Tíz-egynéhány tanulót avatott „hőssé” helytállásuk és megalkuvást nem ismerő magatartásuk.

A nagykanizsai események, amelyekben részt vettem, a gimnáziumi és a fiúkollégiumi tanulók, valamint a két intézmény tanárainak a tevékenységéből álltak. Értekezletek, megbeszélések, tanácskozások; felvonulások – Majczen Mária szavalata a Petőfi-szobornál –, demonstrációk, lögyakorlat az egyik laktanyában, a „felszabadulásunkra” figyelmeztető emlékmű szovjet katona-alakjának ledöntése az októberi esték egyikében.

A tanárok egy része a diákmegmozdulások társai voltak. Másik részük a város közügyeinek, közéletének a megszervezésében vállalt szerepet.

1956. november 4-e után két nappal Rimay Béla kollégámmal Nagykanizsáról Budapestre indultunk. Három napig utaztunk.

Az első napon vonattal Fonyódig, majd onnan hajóval Badacsonytomajig jutottunk. Az éjszakát régi ismerőseimnél töltöttük.

A második napon vonattal Balatonalmádiba utaztunk. Rimay Béla szüleinél szálltunk meg. Béla édesapja – gyógyszerész volt – sérült fejem nagy kötését kisebbre cserélte. Erre már sapkát tudtam tenni.

A harmadik napon vonattal Székesfehérvárra érteztünk. Hosszas várakozás után vonat indult Budapestre: a 424-es mozdonyhoz egyetlen kocsit kötöttek. Három utasa volt: a kalauz, Rimay Béla és én. Alkonyodott már, amikor a Déli pályaudvarra begördült a szerelvény.

Gyalog indultunk otthonunkba. Döbbenetes, torokszorító volt, amit láttunk. A Nyugati pályaudvartól Béla a Múzeum körúton menyasszonyához igyekezett. Jó hat év múlva találkoztam vele Székesfehérváron. Évekig a váci börtön elítélte volt. Én a Váci úton Újpestrre, a szüleimhez tartottam. Közben este lett. Világítás nélküli sötétség! Társaságot az elrobogó és lövöldöző szovjet páncélautók biztosítottak.

A Budapesten történekből négy epizódot emelek ki. Ezeket történések időrendi egymásutánjában sorolom fel.

1. November 4-e után néhány nappal újpesti otthonomban édesapámmal beszélgettünk a konyhában. Lánctalpak csikorgására figyeltünk föl. A tank megállt a házunk előtt. Ágyús tornyát a házra irányította. Körülbelül húsz géppisztolyos szovjet katona megszállta az udvart és a házat. Házkutatást tartottak. Titkos rádió-adó-vevő készüléket kerestek. Bejelentésre jöttek. Alapos – pincétől padlásig – kutatás után tárgyi bizonyíték nélkül távoztak.

2. Az előbbi epizóddal csaknem egy időben nővérem sebesülten jött haza. Egy talán eltévedt, talán szándékosan rá irányított lövedék átfúrta a lábát. Kórházba siettünk – inkább bicegtünk –, ahol ellátták a sebét. Az ijedtség, a lelki fájdalom sokáig megmaradt benne és mindnyájunkban.

3. Menyasszonyom, később feleségem, B.J. ebben az időben elsőéves egyetemista volt Budapesten. Részt vett az egyetem által szervezett felvonulásokban. Ott volt a Parlament előtti tüntetésen, melynek résztvevőire a szemközti épületből golyózáport zúdítottak.

A leánykollégium, amelyben ő is lakott, a Ludovika Akadémia – ma Közzolgálati Egyetem – épületében volt. Ide mentem érte gyalog Újpestről. Az épületben szovjet katonák is állomásoztak. Összepakoltunk és gyalog Pesterzsébetre mentünk rokonaihoz. Másnap, ugyancsak gyalog, a Népligeten át Újpestrre tartottam. A II. világháborúban sem láttam annyi tankot, páncélautót, tehergépkocsit, ágyút, aknavetőt, géppuskát, mint amennyi itt sorakozott a liget fái között. Pedig a Budapestet megszálló és lerohanó katonai erő egy része volt csupán! Félve, szorongva, visszafordulásra nem gondolva siettem át közöttük. Szerencsére nem állítottak meg, és nem is igazoltattak.

4. Nagyon szomorú, gyászt hozó esemény a következő. Nővérem férje és férjének az öccse motorkerékpárral Kispestről Budakeszire tartottak. A Nagyvárad téren szovjet katonák megállást jeleztek. Esteledett, de még nem jött el az ideje a kijárási tilalomnak. Sógorom a jelzésre lassított, majd a járőrök vonalában hirtelen gázt adott, hogy elmeneküljenek. Ugyanis napokkal korábban elterjedt a híre, hogy akiket az oroszok elfognak, a Szovjetunióba deportálják. A háttérből gép-

puskával utánuk tüzeltek. Ronggyá lótték a két fiút. A Szent László Kórházba kerültek. Sajnos, már halottak voltak.

Ha nem gyanakodnak, ha a velük született vagányság kisebb bennük, ha egy korábbi sikeres menekülési tapasztalat – október 23-án Budapest határában kézigránát repeszeivel a hátában – sógoromat nem teszi vakmerővé, 26 évnél többet élhetett volna. Mindketten a kispesti temetőben nyugszanak. A beszédek mellett dízsörtűz búcsúztatta őket. Üzenetüket ma is hallani vélem: „... non omnis moriar...” (Q. Horatius F.; sohasem halok meg egészen).

Az országban és a városban (Nagykanizsa) végbement első eseményeknek az észlelése fölkelte bennem azt a sejtelmet, hogy annak, ami az országban és helyben óráról órára történt – 20. századi magyar forradalom és szabadságharc –, annak a lelkemben, az emlékezetemben (emlékezet: az a hely, ahol az ember szakadatlanul találkozik Istennel) emlékművet fogok állítani gondolatokból, képekből, jelenetekből, szavakból. Állítani fogok, mert állítanom kell!

Hiszem, hogy rajtam kívül ez minden magyar embernek nemcsak kötelessége, hanem belső igénye, sőt sürgető készítése is.

Ennek az emlékműnek az alapját írásom előző részleteiben már leraktam. Az igazán jelentős elemeket a folytatás megfelelő előkészítése miatt ismét megnevezem. Ezek az alábbiak: a személyes emléktörmelékek; az egészben megőrzött történetek, események; az országnak, a forradalomnak, a szabadságharcnak könyvekbe, folyóiratokba és más információ-hordozóba zárt közlései; szépirodalmi és más művészeti alkotások; írásos és tárgyi dokumentumok; az egyéni és közösségi emlékezet soha meg nem semmisülő tényezői sikerekről, győzelmekről, elbukásról (túlérő miatti elbukásról), amit már egy korábbi emlékbeszédemben így hangoztattam, „a vereség diadaláról”.

Ezen az alapon nyugvó emlékmű első felöltésének, majd megszületésének a pillanatára így tudok visszagondolni.

1956. október végének képei, színei, hangjai úgy elevenednek meg lelkemben 2016-ban, mint ahogyan 60 évvel ezelőtt beléptek az életembe. Hiánytalanul és hibátlanul követik egymást!

Ugyanaz az izgatottság, ugyanaz a feszültség, ugyanaz a felhangolt csodavárás hatalmasodik el bennem most, mint ami rám talált 1956. október 24-én egy kora délutáni órában.

A helyszín Nagykanizsa. A Fő utcán tartottam hazafelé, a Zrínyi Miklós Kollégiumba. Az ég kék, a nap magasán jár, ragyog. Csípős szél tépi és kergeti-röpteti a sárga faleveleket. Az utcai forgalmon látom, később meg is hallom, hogy valami rendkívüli történt a fővárosban, és történik itt és most Nagykanizsán. Részletekről a rádióból értesültem... később.

Ami ekkor ott kinn, az utcán, felöltött, megszületett bennem, talán egy pillanattig tartott. Talán sokkal tovább..., vagy előtte is, utána is mindig megvolt. Az a teljes és tökéletes, szabadságot megadó érzés, vagy inkább nevesincs hangulat, de leginkább hangoltság, amelyhez fogható addig soha nem ébredt bennem.

Talán az örökkévalóság kegyelmi pillanata öltött testet, kapott formát, amit boldogságnak tudtam nevezni akkor, és ezt mondhatom ma is. Ilyen a földi létben, a történelemben, a személyes emberi életben nincs is! Hacsaknem kivételesen egyszer! Egy ember életében egyetlen egyszer!!

Megismételni, földidézni, az emlékezet mélyéről fölhozni sem lehet. Úgy magában! Esetleg hasonlat segítségével. De nem is szavak, mondatok, sokkal inkább a hang, a zene beszédének a képességével.

Ez és csak ez lehet személyes '56-os emlékművem anyaga.

1956-os lelki-szellemi emlékművem ősképe majdnem pontosan 100 évvel korábban került be a magyar köztudatba:

„Kié volt ez elfojtott sohajtás,
Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog mint malom a pokolban, (?)

Hulló angyal, tört szív, örült lélek,
Vert hadak vagy vakmerő remények?"...

(Vörösmarty Mihály: *A vén cigány* (874.), 1854. július – augusztus (?); *Vörösmarty Mihály összes költeményei* 3, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962; 193-195.)

Ha szabad a metatörténelem/történelem elméleti műszó példájára meta-visszaemlékezést írni – arra törekszem –, akkor a választott idézet képeiben és hangzásában megfelel; még inkább jól megközelíti a lelki-szellemi emlékműnek szánt írást.

Nem az egyes események egymásutánját sorolja, sorakoztatja, hanem az egészet láttatja el- és szétválaszthatatlan hasonlatában, formájában: a fényeset a sötéttel, a láng lobogását az elhamvadással, a mennyet a pokollal, az öröm lélegzetvételét az utolsó lehelettel, sóhajtással, a vereséget a vele egy diadal mámorával.

Talán megelégedhetnénk a lelki-szellemi emlékműnek ezzel a megformálásával is. Azonban úgy érzem, valami hiányzik belőle. Az a valami, amit csak a tiszta zenei hang meg- és ottléte tud alkotójával megsejtenni. Az a hang, az a különféle jelentésektől meg nem fertőzött hangzás, az a zene, ami a csillagok fölötti világ mindig hangzó üzenete. Akár akarjuk, akár nem, mindig halljuk. Hasonlatként nevezhetem a szférák zenéjének. Ám szívesebben mondom, hogy amit hatvan éve egyfolytában hallok, az valójában Isten permanensen világot teremtő beszéde. Ha kell, akkor emlékeztető magyarázata: a IV. A./1958-as fiúkkal, felvonulásukkal, szavalatukkal, krónikaírásukkal, ezzel az ércnél maradóbb beszédükkel, hősi jellemükkel és persze ma is meggyászolt, megkönnyezett, felejthetetlen halottaimmal.

Emlékművem tehát nem más, mint fényvé tökéletesedett zene. Ennek a teremtő hangnak, a szüntelen hangzásnak fény az anyaga. Úgy tudom, ennél finomabb anyag nincs a világegyetemben. Sok minden elmúlhat, elpusztulhat, de a fényanyagnak nem árthat semmi. Történelmünk számtalan szabadságharcos – II. Rákóczi Ferenc és kurucai; 1848/49 hősei; legutóbb 1956 felkelői – eseménye táplálja tüzet most és mindörökké. Remélem, sokakban, talán mindenkiben.

Észlelhetővé, érzékelhetővé – esetleg láthatóvá – bennem négy zenemű teszi az emlékműves '56-ot újra és újra időszerű jelenné:

1. Ludwig van Beethoven: Egmont nyitány... (1809).

Az emberek egyenkénti felsorakozása, egyet akaró közösséggé nemesülése és hőssé válása. Külön-külön és egyetemlegesen is!

2. Wolfgang Amadeus Mozart: Requiem (1791).

A diadalmas szabadságharc hőseinek elsíratása és felmagasztalása.

3. Giuseppe Verdi: Messa da Requiem (1874).

A „vereség diadalának” a zenei hasonmása, hasonlata.

4. Edvard Hagerup Grieg: A-moll zongoraverseny (1868).

Belőle motívumnyi zongoraszóló: Isten tisztán hallható hangja az emberi beszédben, zenekari előzmény és következmény között. Az 1956-os szabadságharc történelmi helyének a kijelölése és megnevezése.

Az emlékmű talapzatának mindenkihez szóló, tanulságos felirata:

„A humanizmus nem a kivégzésnek
technikai tökéletesítésében működik tovább,
hanem a meg hagyott fejekben, ...”

(Lászlóffy Aladár: A rotterdami bírák)